

INVENTARIZACIJA ETNOLOŠKE GRAĐE NA OTOKU PREMUDI

FILIP ĐINĐIĆ

Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Zadru
Ilije Smiljanića 3
23000 Zadar

UDK: 7.025.3(497.5 Premuda)

Kategorija: Stručni rad
Primljeno: 15.5.2007.
Prihvaćeno: 22.12.2007.

MANDA HORVAT

Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Runjaninova 2
10000 Zagreb

KATICA MUTAK

Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Runjaninova 2
10000 Zagreb

U sklopu programskog zadatka za 2004. godinu Ministarstva kulture – Uprave za zaštitu kulturne baštine, provedena su etnološka istraživanja na otoku Premudi u suradnji s konzervatorima Konzervatorskog odjela u Zadru. U radu su sudjelovali etnolozi, povjesničar i arhitekti.

Cilj istraživanja je bio utvrditi stanje etnološke građe otoka – stanje tradicijskog graditeljstva, njegovu očuvanost i uporabu. Dokumentirani su i drugi oblici materijalne i duhovne kulture otočana.

Ključne riječi: zaštita kulturne baštine / Premuda

KRAJOLIK

Otok Premuda spada u vanjski niz zadarskih otoka, izduženoga je oblika i pruža se kao i većina zadarskih otoka paralelno s obalom. To je najzapadniji otok zadarskoga arhipelaga površine 9,2 četvornih kilometara, najduži je 9 km, a najširi 1,5 km.¹ Obala je duga 23,6 km. Najviši je vrh tzv. Varh, na nadmorskoj visini od 90 m. Otok je većim dijelom

¹ Uvalicu gdje je otok najuži domaće stanovništvo naziva Prisika.

prekriven makijom, a u docima su obradive površine. Na otoku postoji samo jedno naseljeno mjesto, naselje Premuda, koje je smješteno na sredini otoka, na vrhu sedla.

Otok ima nekoliko izvora u blizini sela i to Vratak – na Krijalu kraj groblja, izvor žive vode sjeverno od sela u uvalici Loza (danas pristanište) s postojećim bunarom bočate vode, *Studenac* – bočata, donekle pitka voda jugoistočno od sela kraj Širokove glave (uvala Široka), te *Lokvan*-voda, kišnica na otočiću Lutrošnjaku kraj Premude (Filipi 1984:121).

POVIJESNI PREGLED OTOKA

O naseljenosti otoka u pretpovijesti nema zasad pouzdanih podataka. Prvi pisani spomen je iz antičkoga doba, na tzv. Tabuli Peutingeriani iz 3. st.,² na kojoj se otok naziva "Pamodos".³ Taj naziv predindoeuropskoga je porijekla, a budući da se zna da su osim obale i svi otoci ispred obale od rijeke Raše do Krke bili u vlasti Liburna te da predindoeuropsko stanovništvo ima velikog udjela u etnogenezi Liburna, pretpostaviti je da je otok bio naseljen u najranijim povijesnim razdobljima.

Za rimske vladavine otok je, kao i u razdoblju prije toga, bio u zadarskoj domeni. O rimskoj prisutnosti na otoku govore ostaci kamenoloma (Skračić 1996:35).

U 7. st. ravenski Geograf spominje otok pod nazivom Primodia (Skok 1950:90). Ime je nedvojbeno dobio prema latinskom *primus* – prvi, jer je prvi otok na ulazu u zadarski kanal sa sjeverozapadne strane. Od toga je naziva potekao današnji naziv otoka.

Premudu spominje pod nazivom Pyrotima u 10. st. i Konstantin Porfirogenet (Skok 1950:90). Iako on piše da je otok nenaseljen, mnogi autori smatraju da je i u to doba bio naseljen, ali na njemu nije bilo kastruma pa ga car i nije navodio kao naseljeni otok.⁴ Gotovo svi otočki toponimi, ne samo oni u unutrašnjosti nego i na obali, hrvatskoga su porijekla, što govori da u doba doseljavanja Hrvata nije bilo znatnijega romanskoga stanovništva od kojega su mogli preuzeti ranije nazive. Hrvati su otoku dali svoje ime, Dlačnik, Dlasnik (od riječi dlaka, dlačan, dlačni, Dlačnik, možda po sitnom bodljikavom drveću kojim je nekad i sada obrasla Premuda) (Cvitanović 1962:102-103). Iako se taj naziv u dokumentima prvi put spominje 1567., zasigurno je nastao puno prije, tj. prije početka mletačke vladavine u Dalmaciji (1409.), kad je taj naziv zamijenjen mletačkim nazivom Premuda, premda se u narodnom govoru kao i nekim glagoljskim

² Tabula je srednjovjekovna kopija rimskog itinerera, nazvana prema K. Peutingeru iz 16. st. (Suić 1976:14).

³ Prema Skok 1950:90. U Krahe: *Die alten Balkanillyrischen geographischen Namen*, str. 6. Iz ovoga naziva nastale su i kasnije grafije Palmodos i Palmodon, kako se piše i u crkvenoj toponomastici (Skok 1950:90).

⁴ Na otoku postoji crkvice (tzv. "garška"), iznad uvale Kalpić (prema predaji tu su Grci zakopavali zlato, (Skračić 1996:222)), koja bi kada se istraži mogla osvijetliti razdoblje srednjega vijeka. Osim nje u literaturi se spominje crkvice sv. Ane (Prema Skračić 1996:217, spominje je C. F. Bianchi u svojim radovima). Današnje stanovništvo ne zna za crkvu sv. Ane.

dokumentima naziv Dlačnik zadržao sve do početka 20. st.⁵ Pod imenom Premuda otok je zabilježen već godine 1421. u zadarskom katastru (Antoljak 1949:386).

U unutrašnjosti otoka u blizini polja razvilo se naselje. Prema popisu iz 1527. Premuda je imala 110 stanovnika.⁶

Otok je stalno spadao pod zadarsku nadbiskupiju. Do godine 1659. župni centar bio je Silba, a tada Premuda postaje župa.⁷ Župa je kao i druge na zadarskom otočju bila glagoljska. Od 17. st. do danas Premuda je dala 32 glagoljaša.⁸ Glagoljaši su odigrali veliku kulturnu i političku ulogu na otoku.⁹

Stanovništvo otoka je bilo izloženo napadima turskih gusara od 1559. do 1685. kada su ih odvodili u ropstvo.¹⁰ Tako je otok godine 1608. imao samo 26 stanovnika (Jelić 1974).¹¹ Od 1714.-1718. osmansko je gusarstvo ponovno oživjelo pa su sa 10 ulcinjskih *fusta*¹² postali nadmoćni u zadarskom akvatoriju.¹³

I senjski su gusari u svojim pohodima dolazili do otoka, gdje su napadali i pljačkali mletačke brodove. Zbog tih napada na Premudi je podignuta kula izvidnica.¹⁴

Novo se stanovništvo na Premudu doseljavalo u 18. st.,¹⁵ najviše s Oliba, gdje su u 15. st. došli iz Cetinske krajine te se broj stanovnika u naselju povećao. Tako je godine 1759. u naselju bilo 284,¹⁶ a 1760. 322 stanovnika.

⁵ Godine 1880. Silba kao općinsko središte te stanovnici Premude htjeli su ponovno Premudu i službeno proglasiti Dlačnik, čemu su se odupirali autonomaši pa je ta ideja propala.

⁶ Podaci iz izvješća zadarskog kapetana Zaharija Vallaressa, koji je dao popisati stanovništvo (Skračić 1996:38).

⁷ Otok Škarda, koji je naseljen stanovnicima Premude, također je spadao pod župu Premuda. Osim velikog broja *japlenica* na Premudi i na Škardi su Premujci imali svoje *japlenice* (Cvitanović 1954:101; Skračić 1996:44).

⁸ U župnom uredu sačuvani su glagoljski kodeksi: Glagoljska matica vjenčanih (1656.-1718.), Glagoljska matica mrtvih (1662.-1718.) i Glagoljska madrikula sv. Kirijaka (1697.-1812.) te 6 glagoljskih misala i brevijara (Cvitanović, *Glagoljica na zadarskim otocima, Zadarsko otočje – Zbornik...*, str. 135. Danas se dokumenti, smatraju kazivači, nalaze vjerovatno u župnom uredu na Silbi jer ih je iz župnoga dvora kao i neke crkvene predmete odnio župnik na Silbu.

⁹ Jedan od njih, Julije Smirčić, matičar u Novigradu i Premudi od 1868. do 1909., dobio je zbog uzornog rada i života odlikovanje Zlatni viteški križ (Cvitanović 1962:211).

¹⁰ Na otoku je 1661. organizirana straža koja je obaviještavala o gusarskim napadima i pojavi neprijateljskih brodova (danas lokalitet Straža ili Šintinela prema talijanskom *Sentinela* – Straža). Postoji južno od luke Krijal lokalitet Belveder (prema talijanskom – kula ili uzvisina s koje se pruža lijep pogled). Na tom je položaju vjerovatno bila ribarska straža za zaštitu od nenadanih gusarskih napada.

¹¹ Ovaj popis koji je dao napraviti zadarski gradski knez 1608. i osim broja stanovnika navodi i prezimena koja su tada postojala u selu. To su: Barbić, Crvarić, Lovrović, Longin, Ricović, Jadrijević, Krpačić.

¹² Brze i lagane lađe.

¹³ U usmenoj predaji na otoku zadržalo se sjećanje na napade ulcinjskih gusara i odvođenje stanovništva u ropstvo.

¹⁴ Iako se u dokumentima spominje tek 1806. sigurno je sagrađena prije (Filipi 1964:618). Prema kazivačima, godine 1926. sagrađena je zgrada zadružnog doma ispred župnoga dvora, na mjestu nekadašnjega *kaštela*, koji je tada srušen.

Za vrijeme austrijske vlasti (od početka 19. st. do 1918.) se osnivaju kotarevi, a otok spada u kotar Zadar, općinu Silba.

STANOVNIŠTVO I GOSPODARSKE DJELATNOSTI NA OTOKU

Dominantne su djelatnosti stanovnika još u srednjem vijeku bile poljoprivreda i stočarstvo. Osim toga stanovništvo se bavilo ribarstvom. U dokumentima se već godine 1501. spominje ribarstvo Premude zbog spora s Ižem oko ribarenja.¹⁷

Stanovništvo se bavilo i vađenjem kamena, uglavnom za domaću uporabu.

Iako o brodarstvu na otoku nema puno podataka, sigurno je da je razvijeno ribarstvo uvjetovalo i razvoj brodarstva i pomorstva. U 18. st. se spominje sedam brodovlasnika,¹⁸ a u 19. st. jedan brodovlasnik i osam kapetana.¹⁹ Zbog važnosti pomorskog gospodarstva od 1877. do kraja 19. st. na Premudi je postojao i lučki ured.

Broj se stanovnika na Premudi stalno povećavao te je 1857. imala 577 stanovnika,²⁰ najviše u svojoj povijesti. Budući da poljoprivreda nije mogla prehraniti stanovništvo, na Premudi je vrlo rano započelo iseljavanje, uglavnom u Južnu i Sjevernu Ameriku.²¹ Krajem 19. st. dolazi do velike ekonomske krize. Vinogradarstvo koje se u prijašnjim desetljećima razvijalo sada zbog peronospore, ali i vinske klauzule (nove odredbe koja je dala pogodnosti Italiji za izvoz vina u Monarhiju) propada. Brodarstvo također stagnira pojavom parobroda. Stagniranjem gospodarskog razvoja otoka nastavlja

¹⁵ Podatak o stoljeću doseljavanja je prema kazivaču Milodaru Telesmaniću. Isti kazivač kaže da su se od današnjih stanovnika prvi naselili Smirčići na predjelu oko crkve, a od kuda su oni došli, ne zna.

¹⁶ Iste je godine u naselju bilo 39 obitelji, sposobnih za oranje 33, volova za oranje 55, krava i teladi 30, ovaca 660, tovarnih životinja 31, trabakula 3 (Filipi 1960:173; Grgić 1958:145-149). Isti broj ovaca imali su 1930-ih godina. Ovce su držali i na susjednim otocima, Školju, Kamenjaku, Masarinahu, Hripi (Skračić 1996:217).

¹⁷ Prema Filipi 1960. u: Processo, Župni ured Veli Iž.

¹⁸ Spominju se u crkvenim dokumentima. Prema usmenoj predaji brodari su prevozili volove iz naših krajeva u Veneciju. Gotovo svi brodari imaju grobove s uklesanim brodovima u crkvi sv. Kirijaka (Cvitanović 1962:468).

¹⁹ Dvojica od njih su se svojim sposobnostima posebno istaknula: kapetan Pavao Smirčić oko 1860. spasio je jedan francuski brod od potapanja kraj Marseilla, za što je od Francuske dobio zlatnu medalju, dalekozor i titulu viteza. Medalju su ukrali njemački vojnici 1944. Kutiju od medalje i dalekozor 1962. imao je rođak Ante Smirčić u Premudi (kazivači su nam rekli da se medalja od nekoga Smirčića nalazi u Pomorskom muzeju u Splitu). Drugi poznati kapetan je Sveto Šanto Lovrović, koji je kraj Buenos Airesa 1866. spasio 17 francuskih mornara s dvaju potopljenih brodova za što je od Francuske dobio zlatnu medalju i dalekozor, a od Austrije Viteški križ. Postao je kapetan najvećeg argentinskog putničkog broda. O ovome događaju pisao je svjetski tisak, a jedan članak iz *L'Osservatore Triestino* uokviren je i nalazi se na zidu u crkvi sv. Kirijaka (Cvitanović 1962:469-470).

²⁰ Te je godine naselje imalo 124 kuće (Filipi 1960:147).

²¹ Premuda je godine 1857. imala 95 odsutnih stanovnika (Foretić 1974:215).

se val iseljavanja. Broj stanovnika se najviše smanjio u šesdesetim i osamdesetim godinama 19. stoljeća.²²

Iako se stanovništvo iseljava, naselje nije zaostajalo u razvoju. Već je 1867. počela raditi osnovna škola (Skračić 1996:217),²³ Godine 1890. u selu je napravljena zgrada škole u blizini crkve sv. Jakova. Krajem 19. st. otvorena je i čitaonica.²⁴ Godine 1923. čitaonica je dobila Pravilnik o radu. Pošta je u naselju otvorena početkom 20. st.²⁵ Otok je već 1900. imao redovitu parobrodarsku vezu sa Zadrom i okolnim mjestima ovoga područja.

Potkraj 19. st. poticanjem države počinju se više saditi masline i proizvoditi ulje te razvijati ribolov, naročito na malu plavu ribu, a radi bolje organizacije godine 1903. osnovana je ribarska zadruga, najstarija na zadarskim otocima, a četvrta zadruga na Jadranu. Godine 1910. sagrađen je u naselju i Ribarski dom.²⁶ U naselju je početkom 20. st. osnovana i Prerađivačko-potrošačka zadruga.²⁷ Od godine 1900. do 1910. i pored iseljavanja povećao se broj stanovnika (od 446 na 473).

Pomorska tradicija je nastavljena i u 20. st., u kojemu su s Premude bila tri kapetana.

Rapalskim ugovorom (1920.) Zadar pripada Italiji, a zadarski otoci, pa tako i Premuda, ujedinjeni su s Kraljevinom SHS. Tako su ostali bez svoga stoljetnog kulturnog i gospodarskog središta, a veze s kvarnerskim otocima i Istrom (koji su također pripali Italiji) su otežane. Novom administrativnom podjelom zbog gubitka Zadra osnovan je kotar u Preku, pod koji su spadali svi zadarski otoci. Općinsko središte za Premudu je i dalje bila Silba.

Nakon Drugoga svjetskog rata ribarstvo stagnira. Godine 1961. ribarska je zadruga ukinuta, a Potrošačka je zadruga pripojena zadruzi u Silbi, poslije zadruzi Zadranka. Stanovništvo se postupno iseljava, najviše u Zadar.

²² Iako se smanjio broj stanovnika, godine 1869. Premuda je imala najviše kuća (127). Od tada se broj kuća stalno smanjivao pa ih je 1953. u naselju zabilježeno 75 (Filipi 1960:147). Danas su mnoge kuće zapuštene i ruševne, a za neke od njih stanovništvo ne zna ni kojoj su obitelji pripadale.

²³ Prema kazivačima, tu prvu školu su vodili svećenici. Pohađala su je u početku muška i ženska djeca, a onda su žensku "potjerali" pa učili samo mušku.

²⁴ Podatak od kazivača Milodara Telesmanića. Čitaonica se nalazila u središtu mjesta u kući do današnje trgovine (koja ima krušnu peč s visokim dimnjakom).

²⁵ Bila je u kući Ivana Jadrošića. Sačuvan je u toj kući do danas stari poštanski *šalter*. Ljude iz te kuće mještani i danas zovu *Poštirovi*. Pošta se poslije preselila u zgradu Potrošačke zadruge (njezin dio je preuređen za poštu), u kojoj se nalazi i danas.

²⁶ Prema kazivačima, ribu su išli prodavati u Zadar te prema Rijeci, a srdele su prodavali čak i u Češkoj.

²⁷ Godine 1926. sagrađena je ispred župnoga dvora zgrada zadružnog doma. Prema kazivačima u prizemlju doma bila je trgovina, a na katu društvene prostorije. U naselju je prije Prvoga svjetskog rata postojalo više trgovina, zapravo mnoge kuće su imale tzv. *banak* u konobi na kojem je bila vaga za trgovanje.

Broj se stanovnika od godine 1921., kad je naselje imalo 473 stanovnika, do danas stalno smanjivao. Godine 1948. naselje je imalo 320 stanovnika, 1971. 152, 1991. 73, a 2001. samo 58 stanovnika.²⁸

Tablični prikaz broja stanovništva po godinama popisa:

1527	1608	1634*	1750	1760	1818	1825	1840	1857	1864
110	27	78	284	322	464	430	512	569	561
1869	1881	1890	1905	1910	1928	1937	1948	1953	1971*
487	500	644	647	458	453	378	320	272	152
1981*	1991*	2001*	2004						
98	78	58	58						

* A. Uglešić, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje zadarske nadbiskupije*, Zadar 2002.

* Izvor za broj pučanstva u *Enciklopediji JLZ*, 1971, 1981.; *Popis stanovništva i kućanstava* 1991. i 2001.

Najveći broj Premuđana živi u iseljeništvu, u Južnoj i Sjevernoj Americi, gdje ih ima znatno više nego u Hrvatskoj, a ima ih i u Zadru, Zagrebu, Rijeci, Malom Lošinj.

STRUKTURA NASELJA

Naselje se oblikovalo na nadmorskoj visini od oko 45 m na brežuljku sedla, što je bilo uobičajeno za područja koja su bila izložena napadima raznih neprijatelja. Razlozi su bili obrambeni, ali i gospodarski kako bi se što više iskoristile obradive, plodne površine u krškom, kamenitom području.

Takav oblik građenja na manjem prostoru uvjetovao je zbijanje naselja te su kuće često naslonjene jedna na drugu s malim okućnicama, pa su i seoske ulice uske, ali sasvim dovoljne za ljude i stoku koju su koristili za transport (volovi, magarci). Naselje se grupiralo oko crkve.

U daljnjem se razvoju jezgra širila i stvarala nove skupine objekata, već prema tome kako su se razvijale i dijelile pojedine obitelji istog prezimena. To su *dvori* koji su u mnogo čemu izraz socijalnog stanja i života najranijih otočkih žitelja: *Smirčićev dvor(get)* – najstariji dvor Premude, *Mikulićev dvor*, *Besarov dvor*, *Kovačijev dvor*.

Prvobitne kuće i dvori agrikulturnim razvojem doživljavaju u daljnjim stoljećima razne pregradnje i dogradnje. One se u 17. i 18. stoljeću dopunjuju novim prostorima, naročito uz more, zbog novih gospodarskih djelatnosti, stupnja civilizacije i razvoja

²⁸ Današnje stanovništvo je uglavnom starije dobi.

pomorstva. Prve nastambe u naselju usavršavale su se isključivo darovitošću i snalažljivošću samih graditelja pa su ti ambijenti danas dragocjeni, ako su se održali.

Kroz naselje danas vodi put u sjevernu (Loza) te u južnu (Krijal) uvalu, u kojima su pristaništa za brodove. Nekad su otok presijecali obični kolski putovi i kozje staze, a danas je cesta betonirana.²⁹ U centru naselja je župna crkva sv. Jakova,³⁰ pošta, ambulanta.³¹ U uvali Krijal nalazi se luka,³² nekoliko kuća, crkva sv. Kiriaka s grobljem,³³ zgrada nekadašnjeg mlina, kuća u kojoj je bilo sjedište ribarske zadruge te magazini³⁴ nekadašnje ribarske zadruge.

Zgrada stare uljare, zvane *Komunjski magazin*, nalazi se na obali u luci Krijal. Zgrada se nalazi na katastarskoj karti iz 1824. g. što upućuje na to da je vjerojatno još starija, a bila je u vlasništvu nekog plemića Demetrija Messe.

Premuda je oduvijek administrativno, etnički i kulturno povezana sa Zadrom pa se na otoku nikad nije razvilo urbano središte, nego samo jedno naselje ruralnoga tipa. U novije vrijeme se naselje širi gradnjom uz cestu od sela prema južnoj uvali Krijal, kao i zapadno od te ceste.

TEHNIKA GRADNJE STAMBENIH I GOSPODARSKIH OBJEKATA

Kamen se kao osnovni građevni materijal nalazio na samom otoku, u malim kamenolomima, kavama. *Još 1879 g. Bianchi govori o starom kamenolomu odličnog bijelog kamena, te da su se stanovnici bavili vađenjem kamena za gradnju kuća i kamenica za ulje kao i mlinskih kamena, klesali su i nadgrobne spomenike, kamene žljebove za čatrnje (gusterne), posude za blagoslovljenu vodu, i "kolače" kojima su mreže zapete od dno oslobađali od "zadiva"* (Cvitanović 1962:468).

Graditelj, vlasnik budućeg stambenog objekta, sam je vadio kamen, *kamik*, iz manjih kamenoloma. Takvih manjih kamenoloma bilo je na više lokaliteta i to: *kava* u uvali Široka, koja je najveće eksploatirano nalazište kamena vapnenca na otoku. Ako na otoku nije bilo odgovarajućeg kamena, otočani su znali na svojim brodovima *bracerama* otploviti i do Istre u potrazi za mekšim kamenom za izradu nekih elemenata na kućama (Krnica u Istri).

²⁹ Godine 2001. betoniran je dio puta preko sela, koji spaja pristanište Loza i luku Krijal, a 2004. drugi dio.

³⁰ Na mjestu današnje crkve bila je manja crkva, sagrađena 1610. (*Šematizam Zagrebačke nadbiskupije*, 1966., Zagreb).

³¹ Ambulanta je sagrađena 1986.

³² Prvi mol kraj sv. Kiriaka je napravljen za vrijeme austrijske vladavine.

³³ Crkva je sagrađena u 17. st. Do početka 18. st. bila je župna crkva. Godine 1913. spominje se pod nazivom sv. Kirijaka i Porođenja BDM (prema Cvitanović 1954:101). Prema usmenoj predaji nekoć su se pokapali na Silbi i Božavi, a groblje je uspostavljeno kad je jedan čovjek umro na putu iz Palestine pa su ga tu pokopali, a u literaturi je zabilježeno da je na Premudi pokopan godine 1635. zadnji čuvar svete zemlje o. Frane Kotoranin (Cvitanović 1954:101), U A. Šimčik, *Hrvatska Straža*, 78, Zagreb, 1936, str. 7.

³⁴ Prve magazine, prema kazivaču, dao je izgraditi nekadašnji vlasnik otoka Kalif.

Obradom kamena tj. klesarstvom i zidanjem, bavile su se pojedine obitelji, a na Premudi se tim poslom od davnine bavila jedna grana plemena Smirčić zvanu Kovačijevi (po klesanju), Lovrovići, a zvali su ih *škarpelini* (tal. *scarpa* – koso), škarpa – podzid kosog terena, a glavni alat za obradu kamena *škarpel*.

Od davnina su sami gradili kuće, ali i uz pomoć zidara s otoka. Ponekad su unajmljivali zidare sa drugih otoka (Silbe, Oliba...) ili s obale.

Kamen se obrađivao na licu mjesta alatima – *škarpelima* i slagao na brodu, a kako je seoska luka bila na *krijalu*, narod je na traljama – *čiverama* nosio kamen u selo.

Čivere su tipične tralje sastavljene od dviju letava u sredini okomito spojene kožom ili manjim letvama, a nosila su ih dva muškarca, dok su žene kamen nosile na glavi, na *kolačinama* (podmetač – *kolačina* – krpa) izrađenima od vune s podstavom.

Obrađenim kamenom, vežući ga mortom, graditelj je radio zidove kuća, oblikovao *skale* (stepenice), dovratnike, doprozornike, cijepanjem kamena dobivao ploče (*škrile*) za pokrov (u manjoj mjeri), krune bunara na *gusternama*, *gurle*, posude za pohranu ulja – kamenice, *lavandine*. Mort je rađen miješanjem pijeska, *pržine* i vapna.

Vapno je bilo poznato još od antike i srednjega vijeka, a dobivalo se u vapnicama zvanim *japnenice*. Na otoku je bilo više *japnenica* za gašeno vapno, i to na položaju *pod garbe*, rtu *lopata*, u *golubinki* (uvali u kojoj se peklo *japno* do 1946.), u uvali *Široki*.

KUĆA

Prvobitne nastambe narod je radio *u suho*, bez vezivnog materijala. Tako su gradili *torove* za ovce i druge gospodarske objekte. Neobrađeni kamen je slagan u nizove, kao ograde oko polja i dolaca, u suhozide zvane *mocire*.

Najstarije kuće u selu su prizemnice, kasnije, kako se obitelj povećavala, grade na jedan *pod* (kat), a imućniji i na dva poda. Pomorci, ribari i zidari su u drugoj polovici 19. st. gradili kuće koje nisu svojim izgledom i veličinom zaostajale za gradskima.

Temelj za gradnju kuće čistio se od zemlje do "tvrđoga", odnosno kamena živca. Zidovi su građeni od grubo klesanog kamena vezanih mortom (pijeskom i vapnom). Prostor između krupnog nejednolikog kamenja ispunjavan je sitnijim kamenom, dok su uglovi od priklesanih odabranih kamena.

Uobičajen oblik stambene kuće je kuća na kat, na *pod*, a obuhvaća dvije razine: u prizemlju je konoba, *tinel* – soba za dnevni boravak i *crna kužina*. Sobe, *kamare*, bile su na katu.

Pregradni zidovi između prostorija su građeni od pletera i letvica, potom omazani mortom (pijesak i vapno) ili od tanje opeke – *tikule*. Podovi u sobama, *kamarama* su daščani, a u *kužini* ili u konobi od opeke i kamenih ploča. Sve su kuće bile žbukane.

Krov je sastavljen od dviju streha blagih kosina prekriven *okupom* – kupom kanalicom.

No, 60-tih godina narod za pokrov uzima *ternit* i salonit, azbestne ploče. Novi materijali u građevinarstvu česta su prijetnja u narušavanju tradicijskog načina gradnje.

Pristup katu uglavnom je rješavan vanjskim kamenim stepenicama izjednačene visine i širine, prislonjenima uz pročelje. Takva nenatkrivena terasa koja vodi na kat i zatvara ulaz u konobu zove se *balatura*. *Balatura* leži na kamenom svodu, *voltu* ili svodu od opeka – *tikula*, a gradile su se uvijek s istočne ili južne strane, ponekad zapadne, dok sa sjeverne nikad zbog bure. Takav prostor osigurava ljeti ugodan hlad, a zimi zaklon od bure. Unutrašnje povezivanje prizemlja s katom riješeno je drvenim *skalama*.

Vrata su bila građena od više tesanih dasaka masnog drva *lariša* (ariša), hrastovine ili češće od *brike* (vrsta smreke), koje je bilo na samom otoku.

Dovratnici ili pragovi uz prozore i vrata od klesanih su kamenih greda.

Prozori *teleri* – drveni okviri s umetnutim staklom – zatvarali su se drvenim masivnim *škurama* – *škurinima*, koje su bile pričvršćene na drvene kuke.

Gurle (kameni žljebovi) za odvod kišnice u *gusternu* klesali su u *kavi* (vadili su *škrile*) iz kamenoloma *Podrara* nedaleko od samoga sela, te na tovarima prenosili do kuća.

Cisterne (*gusterne*) su imale krunu bunara, a kako su *premujski* bili vrsni klesari, izrađivali su *krune* od jednog komada bijelog vapnenca, ponekad i s uklesanom godinom gradnje.

Dimnjaci su građeni od fino klesanog kamena vezanog mortom ili od opeka – *tikula*. Na Premudi ih ima raznih oblika i veličina, a neki su ukrašeni po uzoru na građanske, pa tako osim funkcionalnih imaju i estetske kvalitete.

Gotovo svaka kuća u selu imala je krušnu peć građenu kao *kapelicu*, kao prigradnju na ognjište. Takova je prigradnja značajka Kvarnerskih otoka (Lošinj, Cres...). Krušna peć se ložila iz *kužine*. U *kužini* je bilo ognjište. Prvobitna su ognjišta bila tek malo povišena od poda sa *dupkom* (udubljenjem) za drva i udubljenjem za lakši pristup domaćici, a kasnije se grade ognjišta visoka do 50-ak cm. Zidana su kamenom ili opekama, iznad je bila *napa* koja odvodi dim i sprječava širenje prostorijom. Na obodu *nape* je drvena policica za posuđe. Osnovni inventar ognjišta su *gradele*, *komoštre* i *škrevanac* (željezo za zgrtanje žari).

Namještaj kakav je evidentiran u kući Ostojić-Telismanić bio je uobičajen u ostalim kućama: *škambelini* – noćni ormarići, *bavul* – velika škrinja za robu i *škrinja*, manja, isto za robu i ima unutra pretinac. *Prelac*, kolovrat imala je svaka kuća dok se vuna prela.

U *kužinama* su oko ognjišta *škamlići*, stolčići, *katrige*, stolice, inventar za kuhanje na *kredencu*, *gradele* za ribu, *komoštre* za lonce, *škrevanac* za zgrtanje žari, stol s ladicama, u prozoru ugrađen kameni *škaf* u kojem se pralo posuđe.

U sobama su uz krevete stajali noćni ormarići, *škambelini*, velika škrinja za robu, *bavul*, mala škrinja s unutarnjim pretincem, isto za robu.

Nekad je svaka kuća u pokrajnjoj sobici ili u *kužini* imala žrvanj, pa i dva.

Tipičan primjer prizemnice, vl. Nade Smirčić, koja je do danas ostala gotovo nepromijenjena u tradicionalnom rasporedu prostorija, fotografski i arhitektonski je dokumentirana. Glavni ulaz vodi u *portih* – malo predvorje iz kojega se ulazi u *kužinu* i *kamare* (sobe). U *portihu* se nalaze *šterna* (bunar) i drvene *skale* za tavan, *šufit*. Dok je obitelj bila brojna, na *šufitu* se spavalo. U *kužini* je davno bio *komin*. Izvana je na zadnje pročelje kuće dograđena krušna peć, koja se ovdje loži izvana, a čestio se ložila iz *kužine*. Jedina promjena u tlocrtu je dograđena kupaonica u koju se ulazi na kraju *portiha*. Kuća je pokrivena eternit-pločama. Na kućistu se nalazi novo izgrađena kuća, uređen je vrt s cvijećem i povrćem, a iza vrta su male zgradice za koze. Dvor je ograđen dijelom kamenim zidom, a često su to i dijelom nove željezne ograde.

Dvor Lovrović Šimice (1913.) je velik, ograđen kamenim zidom. U njemu je nekada živjela velika obitelj. Na dovratniku ulaznih vrata je datacija 1865. Nona Šimica se sjeća da su kuću gradili domaći zidari. Kamen su dovozili iz uvale Široko.

Tlocrtno, ovo je primjer razvijenije kuće: u prizemlju je *tinel*, *kužina* i *portih*. Iz *portiha* se drvenim *skalama* dolazi na *pod* (kat), gdje se nalazi čak pet *kamara*, soba. Sve kuće danas imaju kupaonice kao dodatne prostorije koje se u tlocrt tradicijske kuće dobro uklapaju. U ovoj je kući bila trgovina jer je gotovo svaka kuća do 60-ih godina prošloga stoljeća imala malu zadrugu – "svaki moreplovac nešto bi sobom donio za prodaju"!

Kuća Bujačić Eugenija (arhitektonski i fotografski dokumentirana), napuštena je tradicijska kuća u kojoj je 50-ih godina prošloga stoljeća bila seoska čitaonica. U prizemlju je jednodobna s *kominom* i krušnom peći, na katu je bila čitaonica. Sadašnji vlasnik ne održava kuću. Premuda ima malo zaštićenih tradicijskih objekata te se predlaže da nadležni konzervatorski odjel u Zadru predloži zaštitu kuće i obnovu da bi i nadalje mogla imati nekadašnju funkciju seoske čitaonice.

Kuća Jadrošić, nekadašnja kuća poštara, *poštirovi*, ima još sačuvane neke prepoznatljive elemente kuće-pošte kao poštanski *šalter* na vratima u hodniku. Unutrašnjost je adaptirana, izvana je dobro održavana kao i kućno dvorište koje je *taracano žalom*, oblucima. U dvoru je posebno ograđena *gustirna*.

Kuća Smirčić je dugo napuštena, dvor je zapušten, a nekad je u njoj živjela najbogatija obitelj s nadimkom Remundovi – po izgledu i detaljima u graditeljstvu to se dade i zaključiti (arhitektonska skica i fotodokumentacija).

BILJEŠKE S OBILASKA TERENA (ZABILJEŽILA KATICA MUTAK)³⁵

Neke od zabilješki s terena uklopljene su u prethodni tekst, uglavnom u *fusnote*, a ostale su navedene ovdje.

Sva zemlja na otoku Premudi je u privatnom vlasništvu, kao i na susjednim malim otočićima. Prema usmenoj predaji, kad je prijašnji vlasnik otoka odlučio prodati otok, za to je čuo neki pomorac *Premujac* pa je htio sam kupiti otok. Poslao je ženi pismo da namjerava kupiti otok, ali je netko od mještana prije uručivanja otvorio pismo, što je Premujce naljutilo pa su odlučili da svatko otkupi svoju zemlju koju je obrađivao, a međusobno su podijelili pašnjake i zajedničke površine. Tko je dobio lošiji dio te zajedničke zemlje, dali su mu uz to još jedan komad zemlje. Ti dijelovi su se zvali *rekumpenše*.

Stanovnici otoka Premuda u svom posjedu imaju otočić Školj, zovu ga i Lutrošnjak. Na njemu su uvijek držali ovce, a dio *parcela* je posjedovala Olibljanka te su i s Oliba dovozili ovce na Školj. Olibljani su bili više stočari nego pomorci te se pretpostavlja da su oni izgradili kućice za svoje blago čiji ostaci i danas postoje – građene su u suhozidu, krovšta su urušena. Ovce su na otočiću držali tijekom godine, žene su u kućicama radile sir i ostajale po nekoliko dana. Kao znak raspoznavanja ovcama su narezali uho ili bojali. Olibljanka je za najam svojih parcela dobijala meso.

U naselju je 1929. sagrađen javni zahod (muški i ženski). Prostorije postoje i danas (blizu današnje pošte).

Struja je provedena 1971. Prije toga je od pedesetih godina 20. st. postojao agregat, koji je davao struju samo za žarulje. Gasio se u 22 h.

Škola je radila sve do godine 1991. (zgrada škole danas je zapuštena).

Telefonska mreža provedena je 1998.

U naselju ni danas nema vodovodne mreže. Koriste se uglavnom *gustijernama*.³⁶

U naselju radi jedan *dućan* zimi, a dva ljeti. Postoje tri gostionice-restorana, te ambulanta koja radi jednom tjedno. Danas tu žive uglavnom umirovljenici. Samo se šest obitelji bavi turizmom,³⁷ a profesionalnim ribarenjem samo jedna osoba.

TOPONIMI

Martinčevo – područje prije kasarne (gdje je danas odlagalište smeća) – to je prije, a i danas zemljište u vlasništvu crkve.

Hramnice – predio udaljen od pošte 200-300 m prema jugu.

³⁵ Za najnovije podatke o naselju kazivač Dinko Smirčić (vlasnik restorana u luci), a za ranija razdoblja Milodar Telesmanić, Geni Bujačić (r. 1947.) i Šimica Lovrović (r. 1913.).

³⁶ Prema usmenoj predaji bunar je bio prva građevina na otoku.

³⁷ U selu ljeti boravi škola za književno prevođenje Instituta iz Graza.

Gospa kanja (klanja) – mjesto (vrh uzbrdice, prije strmog spuštanja puta prema luci) s kojega se pri silasku iz sela prema luci i crkvi sv. Kiriaka prvi put pruža pogled na crkvu nazvali su tako jer je bio običaj, a i danas je u starijih ljudi, da se zaustave i prekriže (*znamenaju*), a neki su se i molili na tome mjestu. Ovaj je običaj vjerojatno iz doba kad je ova crkva imala i titular Blažene Djevice Marije.

Straža – mjesto gdje je bila organizirana straža koja je obavještavala o gusarskim napadima i neprijateljskim brodovima.

Prisika – uvalica gdje je otok najuži. Prema V. Skračiću, *Prisika* je dijelila otok na stočarski i poljoprivredni dio, a prema kazivačima s Premude zemlja je obrađivana na cijelome otoku. Vrtače s obradivom zemljom uglavnom su u unutrašnjosti otoka. Od svih okolnih otoka (Silbe, Oliba, Molata i Ista) Premuda je imala najviše obradive zemlje.

Gumna – prostor u selu ispred pošte. Na tome su mjestu nekad bila gumna.

Tu je podignut spomenik u čast poginulima u Drugome svjetskom ratu.

OBIČAJI

Nekada se plesalo u školi, a kasnije u zadružnom domu. Nekoć se sviralo na mijeh, a kasnije na harmoniku.

Na sv. Jakova se slavilo na Krijalu, plesalo se i pekli su se janjci.

Na Veliki petak je bila procesija oko sela. Nosio se križ, molilo se i pjevalo.

ZANATI

Prije Prvoga svjetskog rata u naselju je postojao kovač, zatim kamenoklesar. Za gradnju su upotrebljavali uglavnom domaći kamen. Budući da se on teže obrađuje, za izradu finijih stvari dovozili su kamen iz Krnice u Raškom kanalu.

GRAĐA O ŽIVOTU STANOVNIKA OTOKA PREMUDA

O otoku je građu skupljao g. Marko Valčić, porijeklom s otoka.

Gospođa Marija Žuvanić skupila je građu o nošnji otoka Premuda i stručno je obradila.

Kazivači su na terenskom istraživanju o graditeljstvu otoka bili:

Milodar Telesmanić (1933.)

Eugen-Geni Bujačić (1947.)

Ante Telesmanić (1921.)

Dinko Smirčić (1949.)

Marica Španić (1927.)

Neda Smirčić – Cica (1936.)

ZAKLJUČAK I PRIJEDLOG ZAŠTITE

Otok Premuda danas ima jedva 60-ak stalnih stanovnika, a blizina Zadra i dobra povezanost s njim pruža Premudi dobre mogućnosti razvoja. Dio mlađeg stanovništva trebao bi se više uključiti u očuvanje preostalih vrijednosti otoka, i prirodnih i kulturnih. Kako je na otoku osnovna grana privređivanja bila zemljoradnja, nekad i vinogradarstvo pa maslinarstvo, trebalo bi oživjeti zapuštene površine i državnim poticajima podržati mlade stanovnike. Isto tako bi trebalo poticati revitalizaciju tradicijskog graditeljstva, a nedopuštene izgradnje sprječavati. Župni dvor, školu, seosku čitaonicu, zgradu stare uljare, ribarske kućice valja sanirati od propadanja i ispuniti dobrim sadržajima. Društvo ljubitelja otoka Premuda trebalo bi poticati lokalno stanovništvo na akcije i zajedno uz nadležni muzej u Zadru i konzervatorski odjel Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturne baštine prići zaštiti i obnovi graditeljstva i prirodnih vrijednosti otoka.

Logično je da se stanovnici otoka bave turizmom, ali turizmom treba i davati, a ne samo iskorištavati i često devastirati graditeljstvo i okoliš. Dobrim programima vezanim za tradicijski život treba turistima prikazati Premudu i Premujce.

Zgrada stare uljare bi uz temeljito čišćenje mogla postati zavičajni muzej ribarstva i maslinarstva.

Na otočiću Lutrošnjaku treba popraviti kućice za ovce građene u suhozidu te kružnom plovidbom na vesla i prigodnom pričom o Olibljanima i Premujcima oploviti otočić i doživjeti sav biljni i životinjski svijet (galebovi, gnjurci i ostale ptice) koji ga pokriva i okružuje.

Da bi se bilo što potaklo na otoku Premudi, prije svih, najvažnije je lokalno stanovništvo i volja za akcijom zaštite otoka i očuvanja.

NAVEDENA LITERATURA

- Antoljak, Stjepan. 1949. "Zadarski katastik 15. stoljeća". *Starine* 42:371-417.
- Batović, Šime. 1974. *Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju. Zadarsko otočje – Zbornik 1*. Zadar: [s.n.].
- Cvitanović, Vladislav. 1954. "Otoci Iž i Premuda". *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 1:101-107.
- Cvitanović, Vladislav. 1962. "Prilog proučavanju pomorstva otoka Silbe i Premude". *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 9:467-470.
- Filipi, Amos Rube. 1960. "Kretanje broja stanovništva zadarskih otoka". *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 6-7:137-179.
- Filipi, Amos Rube. 1964. *Senjski uskoci i zadarsko otočje*. Zadar.
- Filipi, Amos Rube. 1984. "Hidronimija Zadarskih otoka". Zagreb: Izdanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

- Foretić, Dalibor. 1974. "Otoci zadarskog arhipelaga u vremenu od 1860. do 1940." *Zadarsko otočje. Zbornik* 1:209-229.
- Grgić, I. 1958. "Zadarski otoci prije 199 godina". *Narodni kalendar. Zadar* [s.n.]:145-149.
- Jelić, Roman. 1974. "Stanovništvo zadarskih otoka 1608. godine, Zadarsko otočje". Zadar: [s.n.]:147-209.
- Nadilo, Branko. 1998. "Najudaljeniji otoci zadarskog arhipelaga". *Građevinar* 7:419-425.
- Pasarić, Branko. 1993/1994. "Otoci zadarsko biogradskog arhipelaga između preporoda i izumiranja". *Radovi Sveučilišta u Splitu. Filozofski fakultet Zadar* 33/10:111-123.
- Skok, Petar. 1950. *Slavenstvo i ramanstvo na jadranskim otocima*. Zagreb: Jadranski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.
- Skračić, Vladimir. 1992/1993.-1993/1994. "Karakteristični zadarskootočni toponimi". *Radovi Sveučilišta u Splitu* 32/33(22/23):45-68.
- Skračić, Vladimir. 1996. *Toponimija vanjskog i srednjeg niza zadarskih otoka*. Split: Književni krug.
- Suić, Mate. 1974. "Zadarski otoci u antici". *Zadarsko otočje – Zbornik* 1:47-64.
- Suić, Mate. 1976. *Antički grad na istočnom Jadranu*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Šematizam Zagrebačke nadbiskupije*. 1966. Tomo Petrić, ur. Zagreb: Zagrebačka nadbiskupija.

Premuda – luka Kirijal s Crkvom sv. Kirijala (snimio F. Đinđić 2005.)

Premuda – "Kuća Bujačić", nekadašnja seoska čitaonica (snimio F. Đinđić u prosincu 2005.)

Premuda – detalj pročelja kuće u starom selu (snimio F. Đinđić u svibnju 2004.)

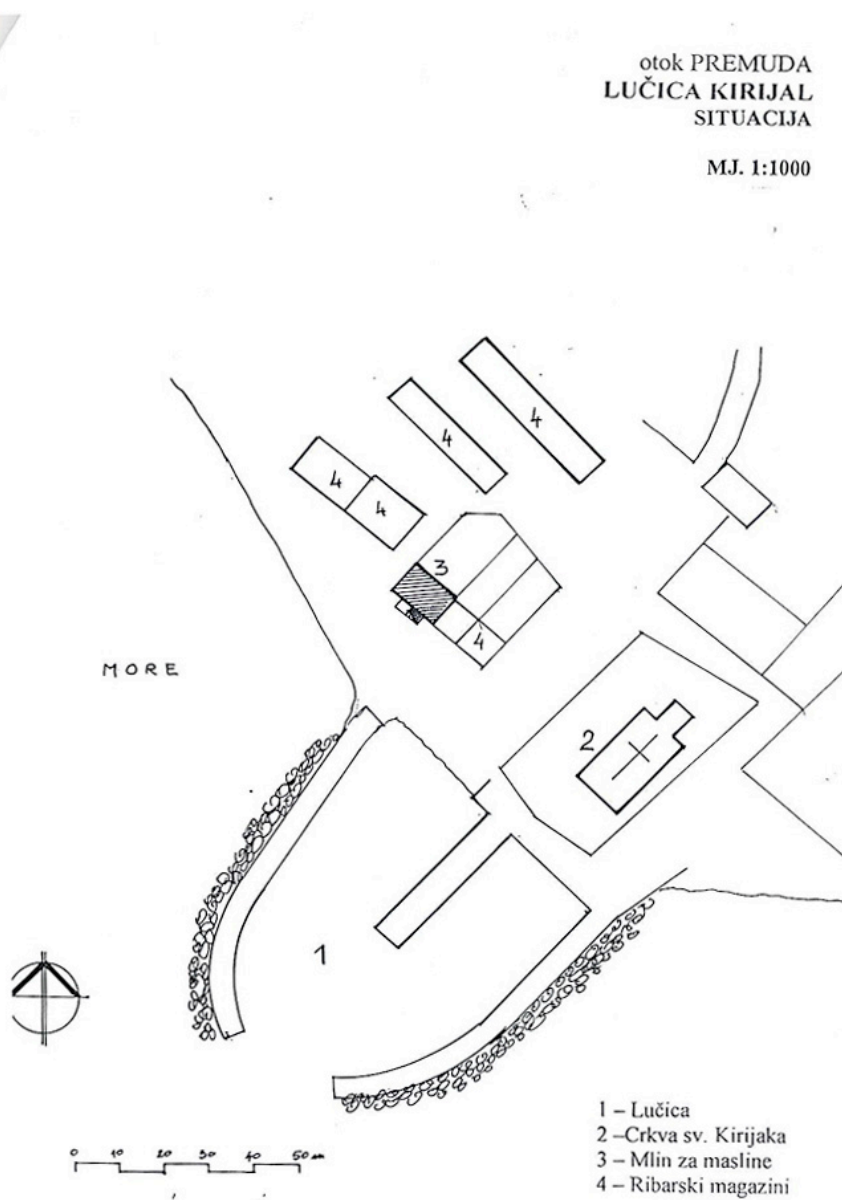
Premuda – luka Krijal, stara uljara (snimio F. Đinđić u prosincu 2005.)

Premuda – stara uljara, ognjište na katu (snimio F. Đinđić u svibnju 2004.)

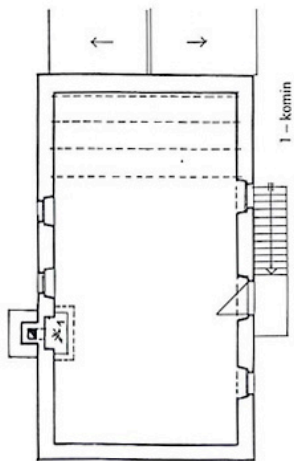
Premuda – stara uljara, *torkul* za masline (snimio F. Đinđić u svibnju 2004.)

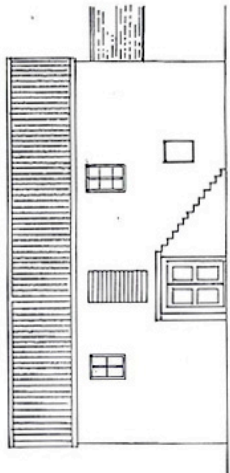
ZGRADA MLINA
(za masline)

M.1. 1:100

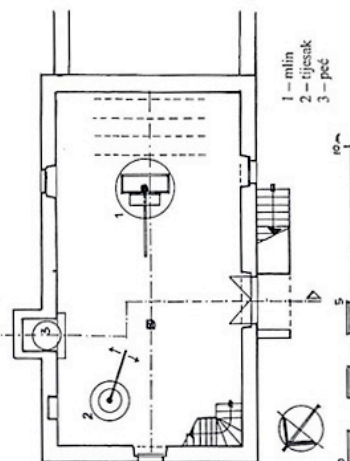
TLOCRT KATA

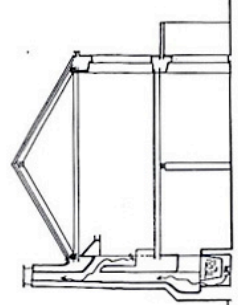
GLAVNO PROČELJE

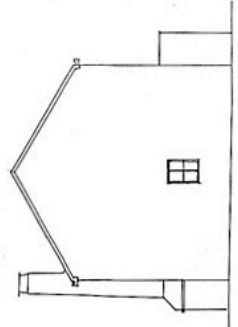
TLOCRT PRIZEMLJA

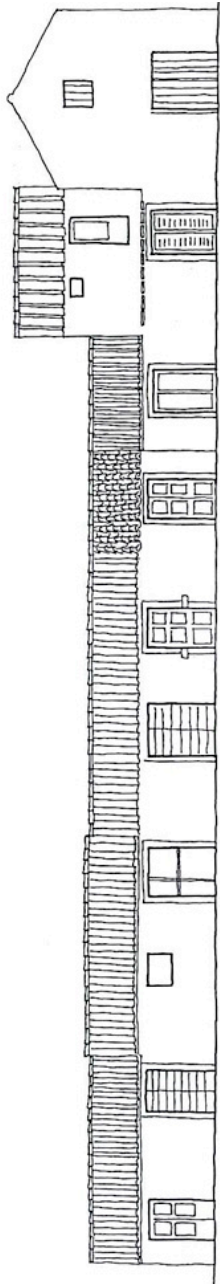
POPREČNI PRESJEK

BOČNO PROČELJE

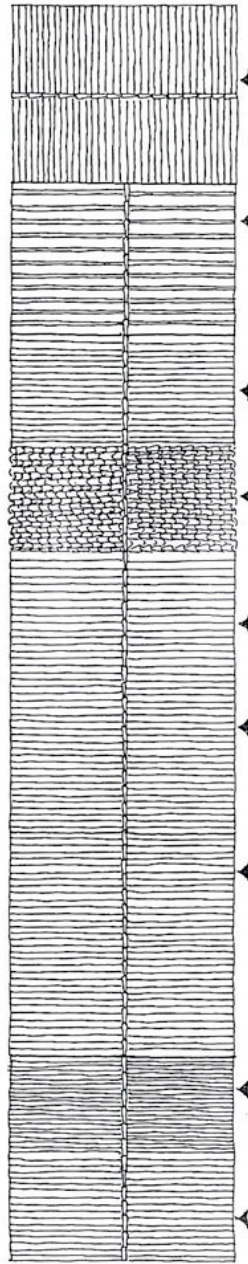

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BASTINE
zobanaj, 2004.
izradió: Zdravko Žiljković, dipl.inž.arh.

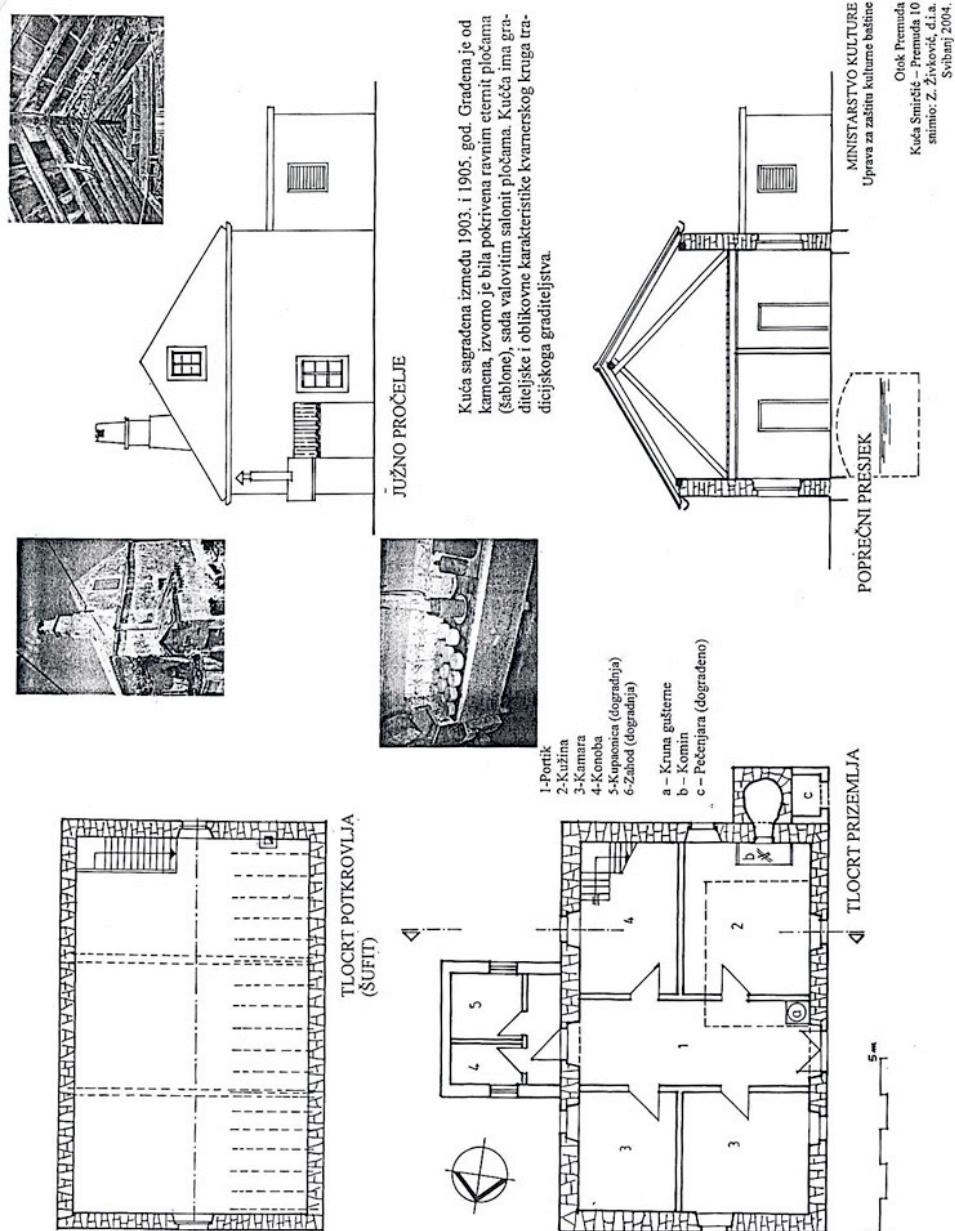
ZAPADNO PROČELJE

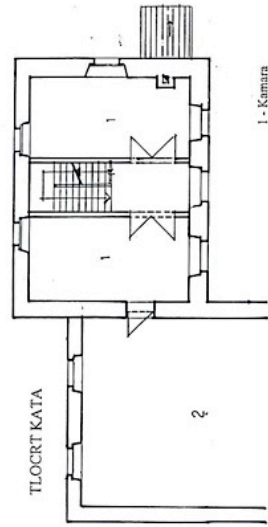
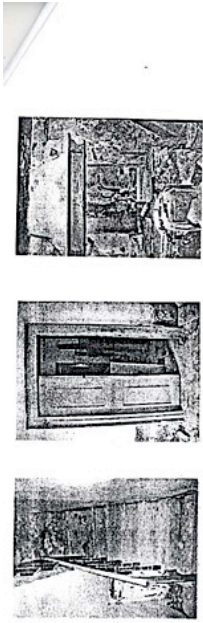
OTOK PREMUDA
RIBARSKI MAGAZINI
/TRČEĆI NIŽ/
Mj. 1/100

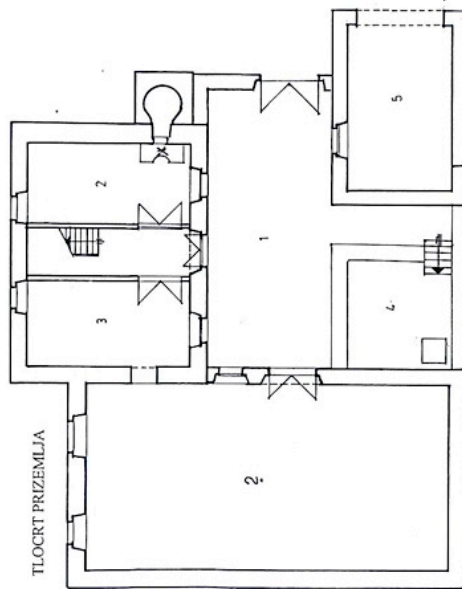
ISTOKO PROČELJE

IZRABILA: LEPA PETI
KONSTRUKTORESKI ODJEL ZADAR
SVEBRODI 2009.

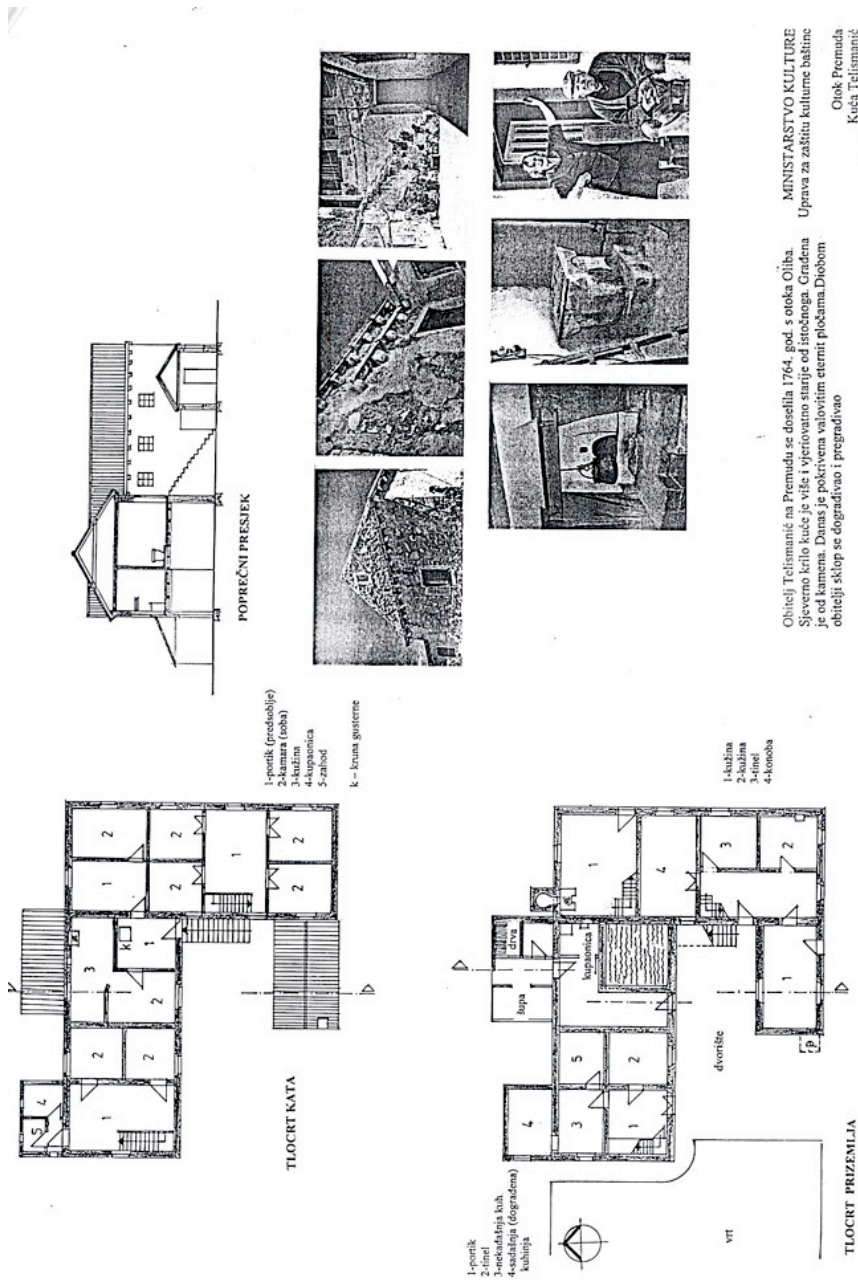
Kuća vjerojatno iz 19. st. građena od kamena sastoji se od prizemlja i kata. Ima dvorište u kojem je i gubšterna. Već duže vremena je napuštena i danas je prilično derutna. Prislonjena kuća sa sjeverne strane je u ranevnom stanju. Povezana je s ovom kućom ali se to vjerovatno dogodilo kasnije.

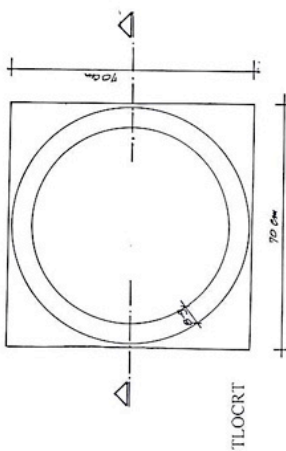
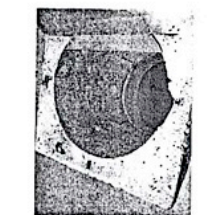
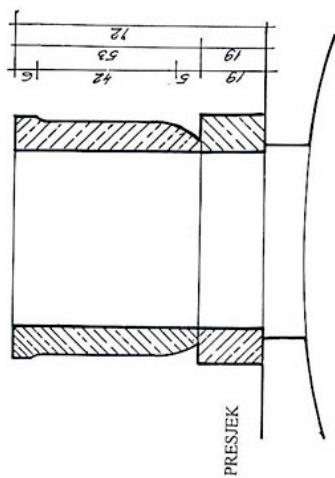
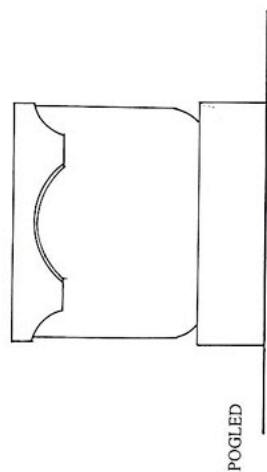

- 1 - Dvorište
- 2 - Kužina
- 3 - Kužina
- 4 - Gubšterna
- 5 - Stala gubštera (izvorno ?)

MINISTARSTVO KULTURE
Uprava za zaštitu kulturne baštine

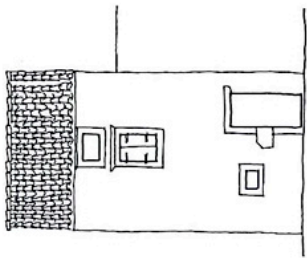
Otok Premuda
Kuća Smeđić - Remandova
stanio: Z. Žižaković, d.l.a.
Svibanj 2004.

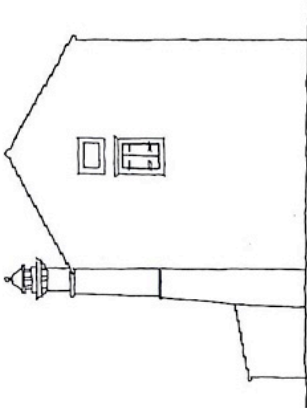

MINISTARSTVO KULTURE
Uprava za zaštitu kulturne baštine

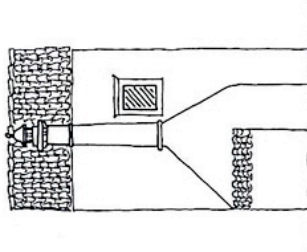
Otok Premuda
Kruna gašterne
smirio, Z. Živković, d.t.a.
svibanj, 2004.

JUŽNO PROČELJE

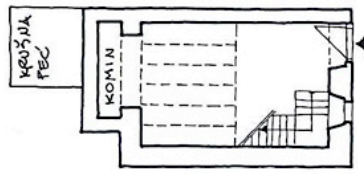

SJEVERNO PROČELJE

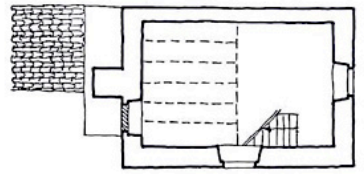

ZAPADNO PROČELJE

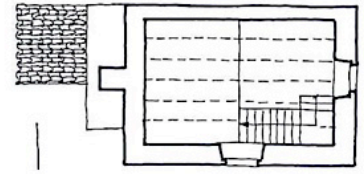
KUĆA BUJAKAČE EUGENIJE
/SEOSKA ČITAVIČA REĐEŠTIH/

TLOCET PRIZEMLJA

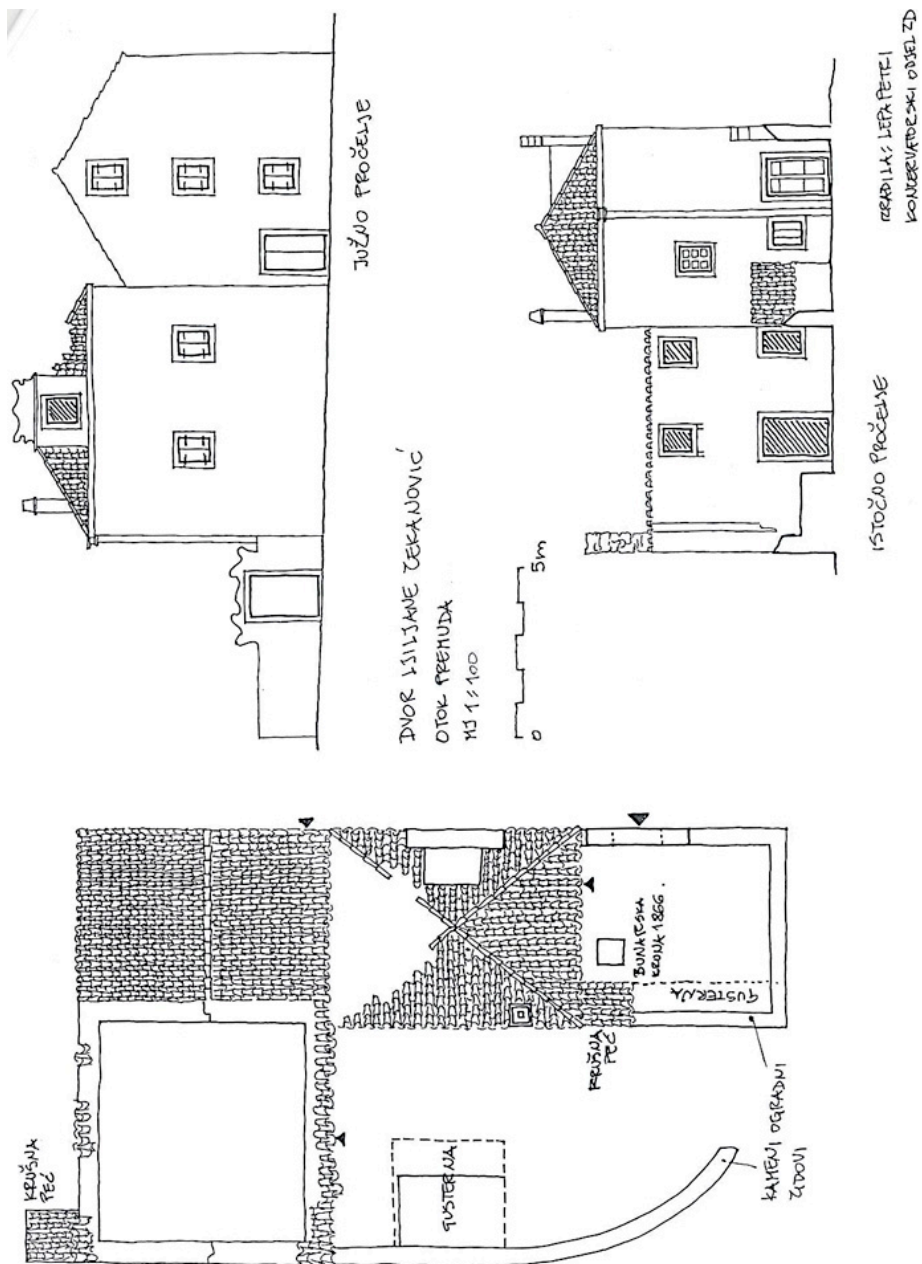
TLOCET 1. KATA

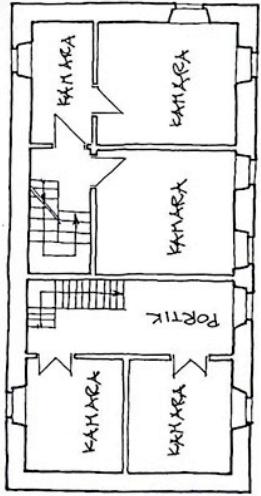
TLOCET POTKROVLJA

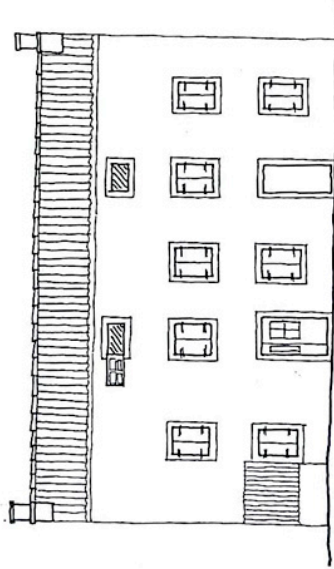
IZKADILJA: KUPA PETA
KONSTRUKTORESKI ODJEL ŽD
SARAJEVO 2007.

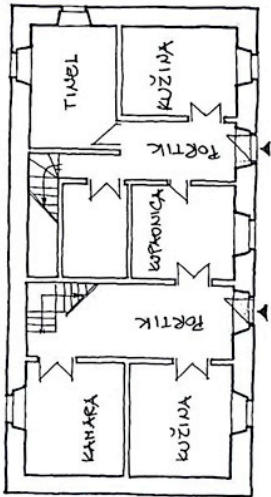
DVOR LOVROVIĆ 31.
1865. GODINA /
MŠ 1:100

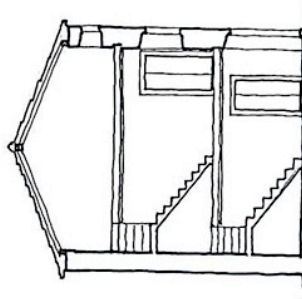
TLOCET 1. KATA

IZGRADILA: BERK PETIĆ
KONSTRUKTORSKI ODSJEL ZADAR
SULIMAN BARIĆ

TLOCET PRIZEMLJA

TAKING AN INVENTORY OF ETHNOLOGICAL MATERIALS
OF THE ISLAND OF PREMUDA

Summary

Within the programme task for 2004, the Ministry of Culture, Board for the Cultural Heritage Protection and in co-operation with the conservators from the Conservation Department from Zadar, ethnological research has taken place on the island of Premuda. Ethnologists, a historian and architects have participated in this fieldwork.

The aim of the research was to establish the state of the ethnological materials that can be found on the island – the state of the traditional architecture, its preservation and present use. Other forms of material and immaterial culture of the islanders have also been documented.

Keywords: preservation of cultural heritage / Premuda